

Традиційні знаряддя праці та предмети побуту з дерева у збірці Музею етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті ім. Лесі Українки

У грудні 2010 р. зареєстровано Музей етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки (далі – МЕВП). У його фондах є збірка предметів з дерева, сформована шляхом дарування викладачами та студентами переважно історичного факультету, а також Інституту соціальних наук і факультету міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки. Частина предметів зібрана студентами спеціальності „Музейна справа і охорона пам'яток історії та культури” в ході польової етнографічної практики.

З давніх часів деревина була важливим матеріалом для людини оскільки вона міцна й пружна. Обробка дерева завжди займала важливе місце у структурі традиційного господарювання населення Волині та Західного Полісся. Основними деревообробними промислами були теслярство, столярство, бондарство, стельмаство, ложкарство. Серед давніх технік обробки дерева – видовбування, випалювання, вирізування та ін. З дерева будувалось житло та надвірні споруди, виготовлялись знаряддя праці, посуд, предмети побуту, наприклад, пристосування для прання, прасування тощо.

Впродовж тривалого історичного періоду розвитку деревообробництва в народі сформувались знання про те, які породи дерев найкраще підходять для виготовлення того чи іншого предмету. Тому майстри розрізняли породи дерев за їх твердістю, поділяючи їх на м'які (липа, осика, вільха, тополя, сосна), середньої твердості (береза, верба, горіх) і тверді (клен, дуб, в'яз, явір, груша, слива, яблуня та інші). Саме правильно підібрана деревина забезпечувала виконання тим чи іншим предметом своїх функцій і довге „життя”.

Класифікація виробів з дерева, запропонована М. Станкевичем, передбачає групування предметів з дерева за їх функціональним призначенням. Вчений виділяє: архітектурне обладнання, хатне обладнання і меблі, посуд та начиння, знаряддя праці та предмети господарського призначення, транспортні засоби та предмети упряжі, культові й обрядові предмети, музичні інструменти, прикраси та особисті речі, дитячі іграшки [1, 69-74].

У збірці предметів з дерева МЕВП відсутні елементи архітектурного оздоблення житла (вікна, сволюки та ін.), а з предметів хатнього обладнання є лише дві скрині, які є найважливішою типологічною групою традиційних народних меблів. Одна скриня являє собою звичайний

дерев'яний ящик із кришкою, друга – пофарбована у коричневий колір, частково збереглися елементи розпису – два темно-зелені квадрати (28,5 x 28,5 см) розміщені симетрично по ширині.

Знаряддя праці та предмети господарського призначення розрізняють за видами занять і типами предметів. Так як основним заняттям мешканців Волині і Полісся було землеробство, значну кількість занять праці складали саме землеробські, які за призначенням та циклами сільсько-господарських робіт розрізняються на три головні групи: для обробітку ґрунту, для збирання врожаю, для обмолоту зерна та його переробки.

Збірка знарядь праці з дерева складається лише з окремих пристосувань і не є цілісною. Так, у фондах є дерев'яний заступ з металевим окуттям („городник”), відома з часів Київської Русі. Городником готували ґрунт для городніх культур, прокопували рівчакі між грядками, викопували плоди тому для його виготовлення використовували тверді породи дерева. На Волинському Поліссі це пристосування побутувало практично до кінця XX століття, коли остаточно було витіснене металевим заступом. У збірці МЄВП зберігається заступ із с. Годомичі Маневицького району [3, 78]. Робочі краї заступа окуті залізом. Залізна робоча частина являє собою підковоподібну пластину, зовнішній край якої служив вістрям, а внутрішній має паз, в який встромлюється кінцями дерев'яна лопата. Розміри заступа є типовими для такого роду пристосувань. Загальна висота складає 111,5 см, довжина ручки – 79 см, довжина робочої частини – 25,5 см, ширина металевого окуття – 7 см, висота металевого окуття – 7 см.

Окрему групу дерев'яних знарядь праці складають пристосування для збирання зернових культур. Жито і пшеницю жали серпом, інші зернові культури косили косами. Серп [3, 1373] зі збірки музею не можна в повній мірі віднести до дерев'яних предметів, так як робоча частина цього пристосування металева, і лише ручка, виготовлена з дерева, довжина якої складає 11,8 см, а діаметр – 3,5 см. Допоміжним пристосуванням при косінні зернових були дерев'яні грабки („лучки”), які кріпилися до коси з тим, щоб скошені стебла лягали рівними рядами. У музеї зберігаються дерев'яні грабки, які надійшли із с. Затурці Локачинського району Волинської області [3, 1058]. Грабки складаються із Г-подібної неокореної палички діаметр 3 см, яка кріпиться до коси і в яку вставлені чотири тонких окорених „зуби” різної довжини – 56-65-72-60,5 см. Для стійкості „зуби” за допомогою конопляної мотузки прикріплені до двох тоненьких металевих паличок.

Основним знаряддям для обмолоту зернових культур був ціп, який складався із двох дерев'яних палок – гладко виструганого держака („ціпилна”), який здебільшого виготовляли із добре висушеної ліщини, і

зазвичай грабового бияка, з'єднаних шкіряними пасками („капицею”, „вув'яззю”) [2, 18]. У фонді МЕВП зберігається чотири ціпи. [3, 3, 1060, 1215, 1257]. Два з них надійшли із м. Устилуг Володимир-Волинського району, один – із с. Світязь Шацького району. Розміри держака в середньому становлять 120-130 см, бияка – 85-95 см, діаметр бияка – 3 см.

Для очищення зерна від полови і сміття використали ручну дерев'яну лопату-віялку чи совок з короткою чи довгою ручкою, яку виготовляли із м'яких порід дерев (липи, верби). У збірці МЕВП є одна лопата-віялка [3, 1061]. Довжина ручки становить 62,5 см, довжина совка – 43,5 см, ширина совка – 23 см, а глибина – 10 см. Щоб зробити віялку, деревину розколювали сокирою на дві частини. Брали короткий круглий відрізок колоди і витесували відповідної форми чашу майбутньої лопати-віялки. Зерна віяли проти вітру, при цьому зерно падало на рядно, а весь непотріб відлітав далі, так як був легким [2, 22-23].

Окрему групу виробів з дерева складає посуд та хатнє начиння – видобане, вирізане, бондарне. Для виготовлення добаного посуду використовували зазвичай м'які породи деревини – липу, вільху, осину. Для бондарних ємностей брали дуб, сосну, рідше осину.

Група посуду і хатнього начиння є нечисленною у збірці МЕВП однак за функціональним призначенням всі предмети можна об'єднати у кілька підгруп.

Окремо слід виділити ємності для зберігання сільськогосподарських продуктів. Відомо, що очищене зерно зберігалось в засіках, коморах, сінях у дерев'яних бочках, кадовбах з випалених чи видовбаних колод. У МЕВП зберігається кадовбець із кришкою, видовбаний у шматку колоди, який надійшов із с. Світязь Шацького району Волинської обл. [3, 883]. Розміри ємності: висота – 33,5 см, діаметр дна – 26,5 см, окружність – 80 см. Кришка овальної форми (діаметр по ширині – 21 см, а по довжині 25 см) зроблена із одного шматка дошки, має прикріплену в центрі ручку у вигляді дуги (довжина ручки – 23,5 см) і вставляється у ємність. В музеї є й невеличка посудина з кришкою для зберігання сипучих предметів із смт. Стара Вишва (висота – 10,5 см, діаметр зверху – 8,5 см, а знизу – 10,5 см). Кришка (діаметр – 10 см, висота 3,3 см) накладається на посудину [3, 1051].

Для насипання (набирання) зерна користувалися дерев'яними ковшами. У фондах музею зберігається дерев'яний ківш (з відламанною ручкою), відшуканий студентами під час практики у с. Голядин Шацького району Волинської обл. [3, 360]. Власне робоча частина ковша (совок) має витягнуту форму. Будучи найширшим посередині, він звужується до ручки і кінця. Довжина чаші ковша становить 32 см, ширина в центрі ковша – 20 см, по краях – 9 см, глибина ємності – близько 6,8 см.

Окрему групу предметів із дерева складає начиння, призначене для приготування і споживання їжі. Тісто місили найчастіше у хлібних ночвах („нецьки”) або в „пikній” діжці. У збірці музею є шість ночовок (нецьків) для тіста. Вони були передані у МЕВП мешканцями із с. Новоукраїнка Млинівського району Рівненської обл. [3, 90], із с. Жабче Горохівського [3, 882] та з с. Гута Ратнівського [3, 1306] районів Волинської обл., с. Угнів Сокальського району Львівської обл. [3, 1307] та ін. Ночви виготовлені техніками видовбування і вирізування шматка дерева (колоди, розпиленої пополам).

Крім того, у збірці музею є спеціальні ночовки для галушок із с. Залужжя Дубровицького району Рівненської обл. [3, 1264], також виготовлені із суцільного шматка дерева. По їх боках вирізані дві ручки. Загальна довжина ночовок 39,5 см. Довжина робочої частини ночовок – 32,5 см, ширина – 17,5 см, а їх висота – 5,5 см.

У музеї представлена і дошка для розкачування тіста [3, 391]. Вона має трапецієподібну форму та такі розміри: верх цієї трапеції складає 63 см, тоді як її низ – 72, 5 см, а дві бічні сторони дошки для замішування тіста – 46 см.

Повсюдно поширеним пристосуванням була дерев'яна хлібна лопата, за допомогою якої хліб садовили в піч. У музеї наявні три хлібні лопати, передані із с. Малин Млинівського району Рівненської обл. [3, 1062], с. Білгородка Ізяславського району Хмельницької обл. [3, 1059] та з с. Грабове Шацького району Волинської обл. [3, 1342]. Лопати зроблені із шматка дерева шляхом випилювання, вирізування (вистругування). Складаються із довгої ручки–держака і робочої частини. Лопати частково різняться своїми формами і розмірами. Довжина ручок – 112,5-140 см, діаметр ручок – 3-3,5 см. Робоча частина лопати (на яку кладеться тісто) в одних лопат більш подовгаста, в інших – кругліша. Довжина – 27-27,5 см, ширина – 25,5-27,5 см. Варто відмітити й той факт, що на лопаті із с. Малин збереглися сліди від тіста.

Серед кухонного начиння були дерев'яні ступки, що використовувались переважно для розтирання сала з часником. У фондах МЕВП зберігається дерев'яна ступка із товкачем із Овруцького району Житомирської області [3, 1049, 1050]. Товкач вирізаний із шматка дерева і складається з власне товкача і ручки, розділені між собою прорізними рельєфними лініями. Загальна довжина товкача – 32 см, довжина ручки – 13 см, окружність ручки – 3,5 см, окружність робочої частини в найширшому місці – 5 см. Власне ступка виготовлена техніками видовбування і вирізування. Посудина являє собою своєрідну чашу на підставці. Загальна висота ступки – 14 см, висота чаші – 11,5 см, діаметр зверху – 12 см, ді-

метр внизу (біля підставки) – 8 см, глибина власне робочої частини – 7 см, діаметр підставки – 9 см, висота підставки – 2,5 см.

У збірці МЕВП зберігається товкач для картоплі із с. Городище Ківецького району Волинської обл. [3, 876], який складається з довгої ручки з круглою головою на кінці і потовщеної робочої частини. Загальна довжина товкача – 45,5 см, діаметр головки на ручці – 2,5 см, довжина робочої частини – 10 см, діаметр робочої частини у найбільш товстому місці – 6 см. Для розбивання грудочок гарбуза використовували мацігон, який надійшов до музею із с. Гірники Ратнівського району Волинської обл. [3, 1258]. Дане являє собою палку (46,5 см) з шістьма природними відростками середній розмір яких 7-8 см. Мацігон брали між долоні і крутили, подрібнюючи страву.

Кухонними і столовими пристосуваннями були ополоники (варехи) та ложки. У музеї зберігається чотири дерев'яні ложки [3, 1047, 1048, 1057, 1046]. Стан збереження добрий, спостерігаються незначні пошкодження дерева. Розміри яких коливаються: загальна довжина – 18,5-19,5-9-43,5 см, довжина ручки 11,5-11,5-20,5-33,5 см, ширина – 7-5-6,2-7,2 см.

У дерев'яних бондарних, а подекуди у довбаних і точених масничках (маслобійках, маслянках, біянках) збивали масло. Маслобійки в колекції МЕВП представлені в задовільному стані. Виготовлені бондарним способом. Одна з них привезена із с. Берестяни Ківерцівського [3, 1052], друга – із с. Калиновник Ковельського [3, 1053] та дві – із с. Мизове Старовижівського районів Волинської обл. [3, 351, 1291].

Для прання замоченої наперед білизни використовували дерев'яні прачі („праники”) – пристосування у вигляді короткої прямокутної чи заокругленої, рідше лопатоподібної дощечки з держактом. У МЕВП зберігаються прачі із с. Нужель Ковельського [3, 1039], с. Замшани [3, 1243] та с. Прохід Ратнівського [3, 1260], с. Комарове Старовижівського [3, 1265] районів Волинської обл.

Після просушування білизну прасували, завиваючи кожну річ на качалку й прокручуючи її рублем – плоским дерев'яним брусом з коротким держактом на кінці й троху вигнутою ребристою робочою поверхнею. У фондах МЕВП є більше двадцяти рублів для прасування білизни. Однак качалки є лише до окремих з них. Рублі різні за розмірами, конструкцією (з додатковими ручками чи без них, з більшими чи меншими зубами тощо). Основними техніками їх виготовлення є виточування та вирізування. Цікавим є рубель [3, 1357] довжина якого разом із рукою становить 55,5 см, тоді як інших коливається від 65 до 80 см. Більшість рублів знизу є плоскими, але є кілька предметів, які мають на спинці виступ [3, 1041, 1042, 1196, 1359, 1358]. А рубель із с. Семереньки Локачинського

району Волинської обл. має заглибину [3, 1320]. Також у музеї є рублі з значками і написами. Так, на рублі із с. Береги Млинівського району Рівненської обл. вирізано дату виготовлення 1934 р., а також підпис 29 ф. Цей предмет також відрізняється від інших тим, що в нього на спинці вирізано круглу дірку [3, 1194]. Особливу увагу слід звернути на рубель із с. Коршів Луцького району Волинської обл. [3, 1043], який має на спинці заглибину, а також на ньому двічі вирізано дату 1923. На іншому рублі [3, 1359] на кінці спинки починаючи від виступу уздовж з двох боків на 11 см зроблені маленькі зубчики, довжина робочої частини рубля становить 66 см. Оригінальним є рубель із с. Сереховичі Старовижівського району [3, 1348], у якого спинка не плоска, а півкругла.

Окремо слід виділити дерев'яні колодки для виготовлення шкіряного взуття і дерев'яне взуття. У збірці МЕВП є дві колодки [3, 1045, 385]. Колодки вирізані із суцільних шматків дерева, частково різняться формами, що, напевне визначається формами взуття, для якого вони зроблені. Одна колодка була виготовлена із двох шматків дерева, з'єднаних між собою (задня частина втрачена).

Найбільшу групу дерев'яних предметів у музеї складають пристосування для ткацтва: гребені, веретена, коловоротки, човники й цівки, мотвила, берда тощо.

Як бачимо, у МЕВП предмети з дерева представлені знаряддями праці, предметами побуту та пристосуваннями для ткацтва. Предмети різних груп нерівномірно представлені в колекції Музею етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті. Найбільшою є група пристосувань для ткацтва, значну кількість виробів із дерева складають предмети повсякденного вжитку, а от знаряддя праці у музеї представлені в незначній кількості.

Література

1. Антонович С. А. Декоративно-прикладне мистецтво / С. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич: Навч. посібн. – Львів: Світ, 1992.
2. Веремійчик І. Традиційні промисли і ремесла Волині. – Луцьк, 1995.
3. Музей етнографії Волині та Полісся при Волинському національному університеті імені Лесі Українки. – Збірка виробів з дерева.